सदैव पुरतो निधेहि चरणम्

प्रश्नः 1. पाठे दत्तं गीतं सस्वरं गायत। (पाठ में दिए गए गीत को स्वर में गाइए।)

उत्तरम्– छात्र सुस्वर में गीत को गाएँ।

प्रश्नः 2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत–(नीचे लिखे प्रश्नों के उत्तर एक पद में दीजिए–)

(क) स्वकीयं साधनं किं भवति?

(ख) पथि के विषमाः प्रखराः?

(ग) सततं किं करणीयम्?

(घ) एतस्य गीतस्य रचयिता कः?

(ङ) सः कीदृशः कविः मन्यते?

उत्तरम्– (क) बलम्। (ख) पाषाणाः।

(ग) ध्येय-स्मरणम्। (घ) श्रीधरभास्कर-वर्णेकरः।

(ङ) राष्ट्रवादी।

प्रश्नः 3. मञ्जूषातः क्रियापदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–(मञ्जूषा से क्रिया पद चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–)

निधेहि विधेहि जहीहि देहि भज चल कुरु

यथा–त्वं पुरतः चरणं **निधेहि**।

(क) त्वं विद्यालयं ……………………।

(ख) राष्ट्रे अनुरक्तिं ……………………।

(ग) मह्यं जलं ……………………।

(घ) मूढ! …………………… धनागमतृष्णाम्।

(ङ) …………………… गोविन्दम्।

(च) सततं ध्येयस्मरणं ……………………।

उत्तरम्– (क) चल। (घ) जहीहि।

(ख) विधेहि। (ङ) भज।

(ग) देहि। (च) कुरु।

प्रश्नः 4. मञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।–(मञ्जूषा से अव्यय पद चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए–)

एव खलु तथा परितः पुरतः सदा विना

(क) विद्यालयस्य …………………… एकम् उद्यानम् अस्ति।

(ख) सत्यम् …………………… जयते।

(ग) किं भवान् स्नानं कृतवान् ……………………?

(घ) सः यथा चिन्तयति …………………… आचरति।

(ङ) ग्रामं …………………… वृक्षाः सन्ति।

(च) विद्यां …………………… जीवनं वृथा।

(छ) …………………… भगवन्तं भज।

उत्तरम्– (क) पुरतः

(ख) एव

(ग) खलु

(घ) तथा

(ङ) परितः

(च) विना

(छ) सदा

प्रश्नः 5. विलोमपदानि योजयत–(विलोम पदों का मिलान कीजिए–)

पुरतः	विरक्तिः
स्वकीयम्	आगमनम्
भीतिः	पृष्ठतः
अनुरक्तिः	परकीयम्
गमनम्	साहसः

उत्तरम्–

पुरतः	पृष्ठतः
स्वकीयम्	परकीयम्
भीतिः	साहसः
अनुरक्तिः	विरक्तिः
गमनम्	आगमनम्

प्रश्नः 6. लट्लकारपदेभ्यः लोट्-विधिलिङ्लकारपदानां निर्माणं कुरुत–(लट् लकार के पदों से लोट् और विधिलिङ् लकार के पदों का निर्माण कीजिए–)

	लट्लकारे	**लोट्लकारे**	**विधिलिङ्लकारे**
यथा–	पठति	पठतु	पठेत्
	खेलसि	....	....
	खादन्ति	....	....
	पिबामि	....	....
	हसतः	....	....
	नयामः	....	....

उत्तरम्–

लोट्लकारे	**विधिलिङ्लकारे**
खेल	खेलेः
खादन्तु	खादेयुः
पिबानि	पिबेयम्
हसताम्	हसेताम्
नयाम	नयेम

प्रश्नः 7. अधोलिखितानि पदानि निर्देशानुसारं परिवर्तयत–(निम्नलिखित पदों को उदाहरण अनुसार परिवर्तित कीजिए–)

यथा– गिरिशिखर (सप्तमी-एकवचने) – **गिरिशिखरे**

पथिन् (सप्तमी-एकवचने) – ....

राष्ट्र (चतुर्थी-एकवचने) – ....
पाषाण (सप्तमी-एकवचने) – ....
यान (द्वितीया-बहुवचने) – ....
शक्ति (प्रथमा-एकवचने) – ....
पशु (सप्तमी-बहुवचने) – ....

उत्तरम्– पथि
राष्ट्राय
पाषाणे
यानानि
शक्तिः
पशुषु

प्रश्नः 8. उचितकथनानां समक्षम् 'आम्', अनुचितकथनानां समक्षं 'न' इति लिखत–(उचित कथनों के सामने 'आम्' तथा अनुचित कथनों के सामने 'न' ऐसा लिखिए–)

यथा–पुरतः चरणं निधेहि। | आम् |

(क) निजनिकेतनं गिरिशिखरे अस्ति। | |

(ख) स्वकीयं बलं बाधकं भवति। | |

(ग) पथि हिंस्राः पशवः न सन्ति। | |

(घ) गमनं सुकरम् अस्ति। | |

(ङ) सदैव अग्रे एव चलनीयम्। | |

उत्तरम्– (क) | आम् | (ख) | न | (ग) | न | (घ) | न | (ङ) | आम् |

प्रश्नः 9. वाक्यरचनया अर्थभेदं स्पष्टीकुरुत–(वाक्य रचना द्वारा अर्थ-भेद स्पष्ट कीजिए–)

परितः – पुरतः
नगः – नागः
आरोहणम् – अवरोहणम्
विषमाः – समाः

उत्तरम्– परितः (चारों ओर) – ग्रामं **परितः** जनाः वसन्ति।
पुरतः (आगे) – सीतायाः **पुरतः** रामः चलति।
नगः (पर्वत) – हिमालयः संसारे प्रसिद्धः नगः अस्ति।
नागः (सर्प) – शेष**नागः** सर्वोच्चः भवति।
आरोहणम् (चढ़ाई) – पर्वतस्य **आरोहणम्** सुखदं भवति।
अवरोहणम् (उतराई) – पर्वतस्य **अवरोहणं** रोमांचकं भवति।

विषमाः (असमान) – पर्वतस्य मार्गाः **विषमाः** एव भवन्ति।
समाः (समान) – राजपुत्राः नृपेण **समाः** सन्ति।

अतिरिक्त-अभ्यासः

***(1)* पद्यांशं पठित्वा अधोदत्तान् प्रश्नाम् उत्तरत–**(पद्यांश पढ़कर निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर दीजिए–)

पथि पाषाणा विषमाः प्रखराः।
हिंस्राः पशवः परितो घोराः॥
सुदुष्करं खलु यद्यपि गमनम्।
सदैव पुरतो......................॥

I. एकपदेन उत्तरत।

1. पथि विषमाः के सन्ति? ______ 2. पशवः कीदृशः सन्ति? ______
3. दुष्करं किं भवति? ______ 4. पुरतः किं निधेयम्? ______

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत।

पथि किं किं काठिन्यं वर्तते?

III. भाषिककार्यम्

1. पर्यायपदम् चित्वा लिखत–

(*i*) सर्वदा = ... (*ii*) मार्गे = ... (*iii*) अभितः = ...

2. सन्धिविच्छेदं कुरुत–

(*i*) यद्यपि = ...+.................. (*ii*) सदैव = ...+..................

3. विशेषणपदं चित्वा लिखत–'सुदुष्करं खलु यद्यपि गमनम्'..................

4. विपर्यायं (विलोमं) लिखत–

(*i*) समाः = ________ (*ii*) अतीव सुकरम् = ________ (*iii*) पृष्ठतः = ________

5. एकवचने परिवर्तयत–'पथि, पाषाणाः, विषमाः, प्रखराः'..................

उत्तरम्–

I. 1. पाषाणाः 2. हिंस्रा 3. गमनम् 4. चरणम्

II. पथि विषमाः प्रखराः पाषाणाः सन्ति, परितः च हिंस्राः घोराः पशवः, अतः गमनम् दुष्करम्।

III. 1. (*i*) सदैव (*ii*) पथि (*iii*) परितः

2. (*i*) यदि + अपि (*ii*) सदा + एव

3. सुदुष्करम्

4. (*i*) विषमाः (*ii*) सुदुष्करम् (*iii*) पुरतः

5. पथि, पाषाणः विषमः प्रखरः।

(2) शब्दार्थान् परस्परं मेलयत–(शब्दार्थों का परस्पर मेल कीजिए–)

अनुरक्तिम्	पर्वतः
गिरिशिखरे	स्वगृहम्
नगः	त्यज
सततम्	कुरु
निजनिकेतनम्	पर्वतशृङ्गे
विधेहि	स्नेहम्
जहीहि	निरन्तरम्

उत्तरम्– अनुरक्तिम् = स्नेहम्; गिरिशिखरे = पर्वतशृंगे; नगः=पर्वतः; सततम् = निरन्तरम्; निजनिकेतनम् = स्वगृहम्; विधेहि = कुरु; जहीहि = त्यज

(3) लट्लकारपदानि लोट्-विधिलिङ्लकारे परिवर्तयत–(लट् लकार के पद लोट् तथा विधि लिङ् में परिवर्तित कीजिए–)

लट्	लोट्	विधिलिंङ्
1. अस्ति	________	________
2. करोमि	________	________
3. लिखन्ति	________	________
4. पठति	________	________
5. खादामः	________	________
6. धावथः	________	________
7. गायतः	________	________

उत्तरम्– 1. अस्तु, स्यात् 2. करवाणि, कुर्याम् 3. लिखन्तु, लिखेयुः 4. पठ, पठेः
5. खादाम, खादेम 6. धावतम्, धावत 7. गायताम्, गायेताम्

(4) वाक्य-प्रयोगम् कुरुत–

1. घोरः 2. पुरतः 3. साधनम् 4. गमनम्

उत्तरम्– 1. व्याघ्रः **घोरः** पशुः वर्तते।

2. भवनस्य **पुरतः** विशाला वाटिका शोभते।

3. **साधनम्** विना कार्यासिद्धिः कथं भवेत्?

4. विषमे मार्गे **गमनम्** सुकरम् नास्ति।

बहुविकल्पीयप्रश्नाः

(1) प्रदत्तविकल्पेभ्यः उचितपदं चित्वा वाक्यपूर्तिं कुरुत–(दिए गए विकल्पों से उचित पद चुनकर रिक्त स्थान भरिए–)

(क) 1. सदैव ______ निधेहि चरणम्। (परितः, पुरतः, सर्वतः)

2. विनैव यानम् ______ । (नागारोहरणम्, नगारोहणम्, नगावरोहणम्)

3. ______ राष्ट्रे तथाऽनुरक्तिम्। (देहि, विधेहि, जहीहि)

4. कुरु कुरु सततं ______। (निजनिकेतनम्, ध्येय–स्मरणम्, सुदुष्करम्)

5. जहीहि भीतिं भज भज ______। (साधनम्, गमनम्, शक्तिम्)

उत्तरम्– (क) 1. पुरतः 2. नगारोहणम् 3. विधेहि 4. ध्येय-स्मरणम् 5. शक्तिम्

(ख) 1. भो बालकाः! मार्गे सावधानं ______। (चल, चलतम्, चलत)

2. पुत्रि, ______ विना बहिः मा गच्छ। (छत्रः, छत्रम्, छत्राय)

3. ______ स्नेहः कर्त्तव्य। (भ्रातृ, भ्रातरम्, भ्रातरि।)

4. ______ दयां कुरु। (पशुम्, पशौ, पशुः)

5. कार्यम् इदम् ______ खलु। (सुकर, सुकरम्, सुकरः)

उत्तरम्– (ख) 1. चलत 2. छत्रम् 3. भ्रातरि 4. पशौ 5. सुकरम्

(2) शुद्धं शब्दरूपं रिक्तस्थाने लिखत–(शुद्ध शब्दरूप रिक्त स्थान में लिखिए)

1. गति – प्रथमा एकवचनम् ....। (गति, गतिः, गती)

2. सुमति – सम्बोधनम्, एकवचनम् ....। (सुमति, सुमतिः सुमते)

3. बसयान – द्वितीया बहुवचनम् ....। (बसयानाः, बसयानान्, बसयानानि)

4. शिशु – चतुर्थी एकवचनम् ....। (शिश्वे, शिशवे, शिशुवे)

5. तरु – प्रथमा बहुवचनम् ....। (तर्वः तरुवः, तरवः)

उत्तरम्– 1. गतिः 2. सुमते 3. बसयानानि 4. शिशवे

5. तरवः